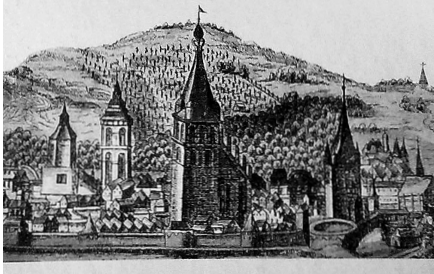

РЕЦЕНЗІЇ Й ОГЛЯДИ

Орест Заяць

ГРОМАДЯНИ ЛЬВОВА XIV–XVIII ст.: ПРАВОВИЙ СТАТУС, СКЛАД, ПОХОДЖЕННЯ

Заяць О.

Громадяни Львова XIV–XVIII ст.: правовий статус, склад, походження. – К.; Л., 2012. – 219 с. + Додатки (336 с.) + 34 іл.

Львівський дослідник Орест Заяць свою монографію присвятив розвитку інституту міського громадянства Львова за тривалий проміжок часу. Як відомо, у XIV–XVIII ст. це було найбільше міське поселення на українських землях, де проживало етнічно строкате та неоднорідне за територіальним і становим походженням населення. «Справжніми», тобто повноправними, мешканцями вважалися лише міщани, наділені громадянськими правами. Саме вони були найактивнішою соціальною групою в місті та відрізнялися від інших категорій населення. Прийняття до міського права («*jus civile*») як необхідна процедура отримання міського громадянства

становила початок легітимної діяльності тієї чи іншої особи в місті, наділяла її певними правами в межах місцевої юрисдикції, зокрема дозволяла користуватися вольностями та пільгами, наданими громаді згідно з королівськими привілеями. Інакше кажучи, особа, котра вступала до лав міських громадян, визнавалася повноцінним і повноправним суб'єктом міської громади. Із метою обліку складалися спеціальні реєстри, де відображалася інформація щодо прийняття до міського права¹.

Добра задокументованість і збереженість міських книг Львова дозволяє вивчати різноманітні аспекти його історії. Основними джерелами для автора дослідження стали чистові, протокольні та рахункові записи про надання міського громадянства у Львові впродовж XIV–XVIII ст., які в комплексі з рештою складових документального масиву уможливили висвітлення широкого кола проблем, пов'язаних із міським громадянством.

¹ Див.: Album Civium Leopoliensium: Rejesty przyjęć do prawa miejskiego we Lwowie, 1388–1783 / Wyd. A. Janeczek. – Poznań, 2005. – Т.1. – 450 s.; Т.2. – 291 s.

Монографія складається з п'яти розділів та об'ємних додатків. *Перший розділ* традиційно присвячено огляду джерел й історіографії проблеми. Варто відзначити, що попри те, що міське громадянство Львова вже перебувало в полі зору досліджень як польських (А.Чоловський, Ф.Зубик, А.Гілевич, Я.Птащник, А.Янечек), так і українських (Я.Кісь, Т.Гошко, М.Капраль) істориків, комплексного повноцінного дослідження інституту львівського громадянства досі не існувало.

У *другому розділі* («Правовий статус львівських громадян як соціальної групи») автор спершу розглядає дотичну теми термінологію: міське право, міські обивателі, міське громадянство тощо, наводячи відповідники латинською, польською, німецькою мовами. У другому підрозділі («Права та обов'язки, передбачувані львівським громадянством») розповідається про обсяг прав і привілеїв, котрі гарантувало отримання міського громадянства. «Львів за значимістю належав до першорядних міст держави й отримував від свого власника – польського короля – численні привілеї, які й були правовим підґрунтям для комплексу прав та обов'язків міщан-громадян», – зазначає автор. Серед найважливіших привілеїв міської громади були привілеї на маґдебурзьке право 1356 р. і на судову юрисдикцію міста, надання на міські землі, на право складу товару і дорожнього примусу, на провадження ярмарків і торгів². Водночас отримання міського громадянства накладало обов'язок регулярно сплачувати податки, яких було чимало: шосовий (на нерухомість), на утримання нічної й денної сторожі, чопове (від виготовлення алкогольних напоїв), чиша (на термінові потреби держави), акциз (від проданих на ринку товарів), коронаційні гроші (податок на коронацію короля), поголовне (на покриття військових витрат) та ін. Посідання міського громадянства накладало й певні обмеження: у провадженні кар'єри духовної особи, заборону володіти земськими маєтностями та, відповідно, перехід до шляхетського стану.

Про різноманітні можливості кар'єрного росту на міських урядах для львівських громадян та престижність окремих урядів ідеться у третьому підрозділі («Міське громадянство та урядницька кар'єра»). О.Заяць зробив спробу підрахувати частку урядників, ідентифікованих у реєстрах прийняття до міського права. Зокрема в 1522–1606 рр. вона складала 43%, у 1610–1666 рр. – 39%, 1707–1727 рр. – 65%. Середня тривалість життя міських урядників, за його підрахунками, становила 45 років, а соціально-політична активність – 21–24 роки. Крім виборних міських посадовців (райців, війтів, лавників, писарів, синдиків, інстиґаторів тощо), списки яких свого часу опублікував М.Капраль³, у Львові існувало ще багато дрібніших допоміжних урядів, котрі не були престижними, тож рідко фігурують у книгах прийняття до міського права. Серед останніх такі представники допоміжної міської служби, як возний, кат, нічний бурмистр, рурмистр, пушкар, ключник міської брами, одвірний ратуші, наглядач за воскобійнею, міські пахолки.

² Див.: Привілеї міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упор. М.Капраль, наук. ред. Я.Дашкевич, Р.Шуст. – Л., 2010; Привілеї національних громад міста Львова (XIV–XVIII ст.) / Упор. М.Капраль, наук. ред. Я.Дашкевич, Р.Шуст. – Л., 2000; Економічні привілеї міста Львова XV–XVIII ст.: Привілеї та статuti ремісничих цехів та купецьких корпорацій Львова / Упор. М.Капраль. – Л., 2007.

³ *Kapral M. Urzędnicy miasta Lwowa w XIII–XVIII w.* – Toruń, 2008.

У четвертому підрозділі («Види львівського громадянства») йдеться про громадянство окремих національних громад, яких у місті було три: католицька (польська), українська, вірменська. Представники єврейського населення не допускалися до міського громадянства. Якщо загальноміські привілеї стосувалися польської громади в повному обсязі, то громадянські права української та вірменської спільнот були суттєво обмеженими. Крім повного, яке належало міщанам-католикам, і обмеженого (українці та вірмени) громадянства, існував ще й поділ його на купецьке й ремісничє. Останній ставав дедалі виразнішим у XVII ст., коли від ремісників вимагали менших внесків при прийнятті громадянства, оскільки вважалося, що вони важче заробляють на життя. Відмінність між ремісничим і купецьким громадянством була настільки великою, що особа, котра хотіла покинути ремесло та зайнятися торгівлею, мала наново переприсягати і приймати громадянство. Ще один тип львівського громадянства походив із просторового поділу міста: залежно від місця проживання громадянство поділялося на міське й передміське. Передміщан уважали «громадянами другого сорту». Отже, резюмує автор, міське громадянство Львова не було монолітним і залежало від етноконфесійної належності, роду занять та місця проживання.

Третій розділ («Умови та процес прийняття міського громадянства у Львові») найбільший, оскільки тут висвітлюються важливі процесуальні питання й подробиці, пов'язані з набуттям міського громадянства. У підрозділі «Вимоги до набуття львівського громадянства» докладно перераховано критерії, яким необхідно було відповідати аби отримати такий статус. Перший із них – досягнення повноліття або 24-х років. Друга необхідна вимога – бути християнином західного чи східного обряду. Міські урядники ставили перешкоди перед юдеями та протестантами, які згадуються в реєстрах прийняття до міського права лише після зміни віросповідання. Інші два види вимог – законнонародженість (народження у шлюбі) та доброчесність («добра слава»). Від охочих стати львівськими міщанами могли вимагати також свідоцтва про вихід із громадянства попереднього місця проживання, адже подвійне громадянство суворо заборонялося. Особи, які приймали міське право, зобов'язувалися сплатити певну суму або подарувати зброю міському арсеналу. Наступним кроком було складання присяги на вірність місту. Її виголошували навколішки перед Святим Розп'яттям, піднявши догори два пальці правої руки.

У другому підрозділі («Акт надання громадянства») розповідається про формальний акт прийому в міські громадяни, який відбувався в ратуші під час засідань міської ради. Після ухвалення радою відповідного рішення новий міщанин отримував посвідчення, що документально засвідчувало його новий статус.

Міського громадянства у Львові можна було позбутися добровільно. Цю процедуру описано у третьому підрозділі («Втрата міського громадянства»). Подібна ситуація виникала, наприклад, при переїзді на постійне місце проживання в інший населений пункт, на що була потрібна згода міської ради. Міщани просили в райців «лист про добру поведінку», який надавався після

«складення міського права». У випадку соціальної деградації особи магістрат застосовував акт позбавлення громадянства.

В останньому підрозділі («Інтенсивність прийняття львівського громадянства») проаналізовано темпи, періодичність та часові коливання, що впливали на інтенсивність цієї процедури. Підсумовуючи, автор доходить висновку, що досить складні вимоги та процедура набуття громадянства мали на меті відібрати до міської громади людей із «доброю славою» та фінансово забезпечених.

Четвертий розділ («Станове та географічне походження громадян Львова») присвячено розгляду різних проблем, пов'язаних із поповненням міської громади новими членами. Це відбувалося за рахунок трьох станів – міщанства, шляхти й селянства, в окремих випадках – українського та вірменського духівництва. Згідно з підрахунками автора книги, найбільше селян влилося до міської громади впродовж XVI–XVII ст., тоді ця частка становила 13,5%. Найпопулярнішою спеціалізацією серед львівських громадян селянського походження були ремісничі фахи, пов'язані з харчовим виробництвом. Практика проникання шляхти до числа львівських громадян набула розвитку від 1530-х рр., а найінтенсивніше ці процеси спостерігалися наприкінці XVI – на початку XVII ст., коли до реєстрів вписалося 15 шляхтичів. Географія походження новоприйнятих міщан була доволі широкою. Значну роль у поповненні львівського міщанства за часів середньовіччя відігравала Силезія, а у XV–XVIII ст. – Руське воеводство, Перемишльська та Сяноцька землі, Холмщина. З етнічних польських теренів найбільше було вихідців із Сандомирського й Люблінського воеводств, менше – з Мазовії та Великопольщі, Пруссії. Ще менше прибульців було з Італії, Шотландії, Угорщини, Чехії, Швейцарії, німецьких земель, Туреччини, Волощини, Греції. Цікаво, що мінімальними були міграційні зв'язки Львова з Волинню, Східним Поділлям та Наддніпряниною.

У *п'ятому розділі* («Етноконфесійний та професійний склад львівського міщанства») здійснено характеристику різних етнічних груп та професійного складу новоприйнятих львівських громадян. О.Заяць справедливо наголошує на складності встановлення етнічної та конфесійної належності в ранньомодерний час, адже писарі не завжди нотували необхідні для цього дані, а антропомастичний метод часто не спрацьовує досконало. У першій чверті XV ст. у Львові серед прибульців католицького віросповідання простежувалася виразна перевага німців (349 осіб, або 63% від усіх новоприйнятих міщан), у пізніші часи – поляків. Представники некаатолицьких етнічних груп на початку XV ст. становили рекордну меншість: українці – 2%, вірмени – 0,5%. Найбільше українців відзначалося в 1562–1571 рр. – 55 осіб, або 20% від загалу. Проблематично виявити українців у реєстрах XVII ст., оскільки писар не завжди фіксував етнічну або конфесійну належність. І лише з переходом української громади на унію (початок XVIII ст.) писарі в документах почали відрізняти греко-католиків від римо-католиків. Серед новоприйнятих міщан було також чимало малочисельних етнічних груп: італійці, шотландці, англійці, французи вливалися в католицьке середовище, а греки та православні слов'яни автоматично вписувалися до числа українських міщан. Носії нетолерованого віросповідання (так звані неофіти) обирали католицизм.

Сумарно українці становили 10% прийнятих до львівського громадянства в XV–XVIII ст., але ці дані, на думку автора, занижені через недостатню репрезентативність реєстрів і труднощі ідентифікації міщанських прізвищ. Огляд професійної структури новоприйнятих міщан дав можливість визначити певні тенденції в розвитку ремесел та торгівлі, кількісне співвідношення між окремими професіями.

У розлогіх висновках, що вдало підсумовують усе дослідження, коротко викладено основний зміст книги й головні спостереження автора, зокрема про те, що львівське громадянство було бажаним – як у часи розквіту міста, так і в період занепаду Львів завжди притягував до себе мешканців не тільки з найближчих околиць, а й з далеких місцевостей.

Неабиякою заслугою автора стали ретельно складені додатки, що становлять більше половини обсягу монографії. Серед них – текстові доповнення, де на прикладі джерел детально висвітлюється професійний склад львівського міщанства та спадкування професій, наводяться дані щодо міщан шляхетського походження. Монографічне дослідження доповнюють 16 таблиць, 3 графіки, 4 діаграми, список джерел і літератури, покажчики імен і географічних назв, а також 34 ілюстрації. Книга стане корисною для науковців, викладачів, студентів, усіх, хто цікавиться як історичним минулим ранньомодерного Львова, проблемами міського громадянства, так і загалом українською історією.

Н.О.Білоус (Київ)